

14. kapitel. Krigeren

Sovjetunionen, bolværket mod fascismen

Fra slutningen af 1932 og begyndelsen af 1933 ændrer Nexø journalistiske forfatterskab med én gang karakter. I det meste af 1932 spænder artiklernes emner så vidt som tidligere, og man finder en varm fødselsdagshilsen til Henrik Pontoppidan, en enquetebehandling om tysk kunst foruden små uddrag af første bind af hans *Erindringer* i så forskellige blade som *Social-Demokraten*, ugebladet *Illustreret Familiejournale* og De danske Ungdomsforeningers kristelige blad *Dansk Ungdom*.

Men efter nazisternes hurtige fremgang i Tyskland 1932 og Hitlers udnævnelse til rigskansler den 30. januar 1933 fokuserer Nexø helt på fascismen. Han skriver ud fra sin erfaring fra Tyskland i 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne talrige artikler om nazismens væsen og om dens ofre; det er denne erfaring, der gør, at han tidligere end de fleste andre danske åndsarbejdere indser, hvor alvorligt man bør tage den nazistiske trussel. Allerede i slutningen af 1932 er han forfatter til og medunderskriver af et opråb "*Til alle Arbejderorganisationer i Danmark! Til alle Arbejdere! Til alle Modstandere af Fascismen!*", hvori han opfordrer til dannelse af en dansk kampfront mod fascismen.¹ I heftig polemik med *Social-Demokraten* bebrejder han det tyske broderparti, at det ikke kæmpede tilstrækkeligt imod nazismen, at der var gået 'humanisme' i partiet en generation for tidligt.² Medarbejderskabet siden 1925 ved *Social-Demokraten* afbrydes i 1933 og skiftes brat ud med kommunisternes *Arbejderbladet*, men af taktiske årsager forbliver han endnu partilos.³

Omslaget af To Verdenes fra maj 1934.

Hvis han før opfattede sig som arbejderbevægelsens barde, bliver han fra nu af en af dens krigere. Han melder sig under fanerne med alt, hvad han har: sin litterære berømmelse. Med den som base kaster han sig energisk ind på flere fronter af kampen, og hans arbejdskraft er forbløffende, alderen taget i betragtning: Han tager personligt initiativ til skabelsen af hjælpeorganisationer for 'emigranterne' (flygtningene fra nazismen), han rejser til Moskva, Paris og Madrid for at deltage i internationale antifascistiske forfatterkongresser. Og fra nu af tager han i enhver situation entydigt stilling for Sovjetunionen, som han i lighed med andre kommunister betragter som det eneste virkelige bolværk imod fascismen. Hans tidligere skepsis over for russiske 'skvadronører og lykkeriddere, stræbere og gavtyve' forstummer. Stillet over for så stærk og farlig en fjende som nazismen forekommer hans personlige skuffelser ham ikke mere at være relevante – og andres skepsis over for eller kritik af Sovjetunionen forekommer ham, som vi i det følgende skal se prøver på, endnu mindre relevante. En kriger kan ikke tillade sig den luksus at nære tvivl, navnlig ikke udadtil.

I stadigt stigende grad gjorde Nexø sig efter 1933 – tilskyndet og applauderet af sine meningsfæller – til et symbol, som mange følte sig kaldet til at tage stilling til, for eller imod. Hans stillingtagen for Sovjetunionen blev ikke altid godtaget af folk, der i øvrigt beundrede hans forfatterskab. Og hans nye rolle, der ikke lod sig forene med nuancerede politiske holdninger, fik på langt sigt en høj kunstnerisk pris. Den havde desuden en betydelig privatøkonomisk

Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel

— Eigentum des Börsenvereins der Deutschen Buchhändler zu Leipzig —
Ausstieg an Nr. 235. Freitag den 9. März 1933. 100. Jahrgang.

DIE SA EROBERT BERLIN

Das spannendste aller Kampfbücher! Näheres morgen! Knorr & Hirth, München

Unter den Namen der Mitarbeiter einer der im Ausland erscheinenden Emigrantenzeitschriften steht, wie wir soeben erfahren haben,

Martin Andersen Nørø.

Wir sehen in solcher Mitarbeit eine deutschfeindliche Betätigung und haben deshalb mit sofortiger Wirkung die Auslieferung seiner Bücher eingestellt.

**Verlag Albert Langen /
Georg Müller, München**

Inserat 1933 i Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel, den tyske bogbranches traditionsrige publikation. Efter nazisternes magtovertagelse måtte Nexos tyske forlag slå hånden af ham og lade hans bøger makulere: "Vi har erfaret, at Martin Andersen Nexos navn står blandt medarbejderne ved et udenlandsk emigranttidsskrift [tidsskrift for flygtninge fra nazismen]. Vi betragter et sådant medarbejderskab som en tyskeffendtlig handling og har derfor med øjeblikkelig virkning indstillet salget af hans bøger. Forlaget Albert Langen / Georg Müller, München."

misk pris, navnlig fordi hans værker ikke mere måtte trykkes eller sælges i Tyskland.

Giganternes sammenstød

Et sigende eksempel på, hvorledes Nexø efter 1933 forholdt sig til tvivl, modsigelse og kritik, når det drejede sig om forholdene i Sovjetunionen, er fremdraget af Per-Olof Mattsson. I efteråret 1933 var Nexø på foredragsturné i Sverige, hvor han talte om sin seneste rejse i Sovjetunionen. Mødet i Stockholm fandt sted den 15. december og var arrangeret af Svenska Clartéförbundet og Sovjetunionens vänner. Forfatteren Helge Åkerhielm var dirigent, og han gav senere en skildring af mødets forløb:

Nexø ankom til salen ”följd av bistert blickande högre kommunistiska funktionärer”. Da ville en äldre mand ved navn Hinke Bergegren gerne träffa Nexø, hvilket fremkaldte uro, ja, ”fasa och förfäran” (rædsel og forfærdelse) blandt arrangørerne.⁴ Den da 72-årige Bergegren var medgrundlægger af Sveriges kommunistiska parti, men havde i 1929 tilsluttet sig et udbryderparti (senere kaldet Socialistiska partiet), som var kritiske over for Stalin og Sovjetunionen. Dette udbryderparti var større end det resterende officielle kommunistparti, der var medlem af Komintern, og som Nexø derfor holdt sig til.

Hinke Bergegren var imidlertid mere end det. Mattsson skriver:

Han var från slutet av 1890-talet och fram till att han anslöt sig till Komintern 1921 den främsta kritikern från vänster av [den senere socialdemokratiske statsminister Hjalmar] Branting och socialdemokratins högerledning. Han grundade veckotidningen [ugebladet] *Brand* och det som

kallades för Ungsocialistiska Partiet. Det var en konstig blandning av socialism, anarkism och kulturradikalism. [...]. Den blev också en viktig scen för många av de unga arbetarförfattarna på 1920-talet. Han blev mycket berömd för sina många föredrag runt om i hela landet om kärlek utan barn, som det hette, det vill säga han propagerade för preventivmedel, vilket var förbjudet [...]. Han blev ofta gripen [arresteret] av polisen och var lika känd och beundrad – när det gällde kunskap om arbetarkvinnornas situation [...].⁵

Hinke, som han kaldtes af de fleste, var med andre ord et begreb, en gigant i den svenske arbejderbevægelse, ligesom Nexø på anden måde var det i Danmark. Men der var desuden en særlig grund til, at arrangørerne ikke bare kunne afvise ham: Det var Hinke, som i 1924-1925 havde foretaget den autoriserede oversættelse til svensk af *Ditte Männskobarn*.

Nexø bevarede roen, lod Hinke komme frem og gik ind i et tilstødende lokale med ham. Da hørte dirigenten ”ett förfärligt kattrakande” (larm, skænderi) og tænkte, at de to veteraner måtte være gerådet i fysisk slagsmål med hinanden.

I dörröppningen kolliderade jag med Nexö, som kom utfarande med raketfart, ristande den grå mannen [manke], skakande nävarna mot det smutsiga taket, samt utstötande läten [lyde] som starkt påminde om en retad stridselefants [tirret krigselefants]. Därinne gick den gamle fine Hinke Bergegren med sitt korta vita skägg och sin skalliga hjässa [isse] i iltempo fram och tillbaka över golvet, till synes i ett inte mindre raseri. På min

blyga fråga [uskyldige spørgsmål] vad som egentligen stod på, fick jag det uttömmande svaret:

– Jag frågade honom bara helt hövligt [høfligt] och vänligt hur länge detta ohyggliga mordande [myrderi] i Ryssland egentligen skulle fortgå? Och då blev han alldeles vild och galen. Nej se, att förneka sådant och att driva propaganda på det där sättet, det tror jag är utomordentligt farligt.

Jag bugade mig artigt och återvände till Nexö, som allt fortfarande gick och skakade [rystede] händerna, medan hans oförgripliga mening av den uppmärksamme lyssnaren numera kunde tolkas sålunda:

– Jeg gidder ikke høre på hans gammelmands-snak!⁶

Herefter gennemførtes mødet, hvor cirka 1.500 tilhørere i en time lyttede til ”den store diktarens lysende framställningskonst, buren av en brinnande framstegstro och ett humant patos, vars äkthet ingen kunde ta miste [tvivle] på.”⁷

At Nexø ikke lod sig modsige, når det drejede sig om forhold i Sovjetunionen, synes at være en tragisk følge af, at han siden *Pelle Erobreren*'s udgivelse og navnlig efter 1933 havde tildelt sig selv overpersonlig status som ’underklassens’ ufejlbarlige organ. (På mærkelig vis deler Nexø her skæbne med sit beundrede forbillede N.F.S. Grundtvig. Denne havde tilsvarende iscenesat eller selvsymboliseret sig som profet og som folkeåndens ufejlbarlige organ, hvilket, med Grundtvigforskeren Flemming Lundgreen-Nielsens ord, havde vakt forargelse i samtiden og

skadet hans litterære anseelse, ”også for en eftertid“.⁸)

To Verdener

To Verdener. Tanker og Indtryk fra en Ruslandsrejse, Nexøs anden rejsebog fra Sovjetunionen, udkom i maj 1934. Den første rejsebog, *Mod Dagningen*, var i Danmark udkommet på hans daværende hovedforlag Aschehoug, men *To Verdener* udkom ikke på hans nuværende hovedforlag, Gyldendal. I stedet kom den på Rudolf Broby Johansens socialistiske forlag Frem.

Dette forlag havde i 1932 udgivet *Leo Trotski, Liv og Værk*, en pjecce på seksten sider med sympati for sit emne. I betragtning af Nexøs indstilling til Sovjetunionen og hans senere udtalelser om Lev Trotskij som ’menneskehedens fjende nummer ét’, kan man undre sig over dette valg af forlag. Men Trotskijs person var i 1934 endnu ikke dæmoniseret i den grad, den blev, da Moskvaprocesserne indledtes to år senere.

To Verdener udtrykker (ligesom den opfølgende pjecce *Hænderne væk!* fra december 1934) Nexøs begejstring over den vækst, Sovjetunionen havde gennemgået på kort tid, navnlig med den første femårsplan for 1929-1933. Femårsplanerne var et planøkonomisk system, som fastlagde de væsentlige mål inden for industrien og alle andre statsdirigerede områder. Nexø citerer udførligt og uforbeholdent fra de officielle sovjetiske statistikker over den eksplosivt hurtige udvikling af skole- og undervisningssektoren, boligbyggeriet, industrien, forlagsverdenen og landbruget. Et særligt kapitel, ”Kammerat Kvindel!”, er viet kvindefrigørelsen.

Kvinden i Sovjetunionen staar et Udviklingstrin højere end sin Søster i den gamle Verden. Ved hende understreges yderligere, at Bolsjevismen betyder en højere Kulturfase i Sammenligning med Kapitalismen, og derfor maa blive det næste Trin i Udviklingen.⁹

Nexø ville dog ikke være Nexø, hvis ikke han i samme åndedrag understregede, at sovjetkvinden havde opnået sin ligestilling med manden ”uden at have sat noget af sin Kvindelighed til”.¹⁰

Det hører med til forståelsen af Nexøs sympatiske rejseberetninger fra Sovjetunionen, at han ikke forstod russisk. Han var derfor afhængig af sine rejseførere og tolke, og disse ledsageres forklaringer og fortolkninger var således skudt ind som et filter imellem iagttageren og det iagttagede. Ledsagerne havde desuden den rutinemæssige opgave at melde tilbage om gæstens adfærd og politiske indstilling.

Anarkisten Erich Mühsam

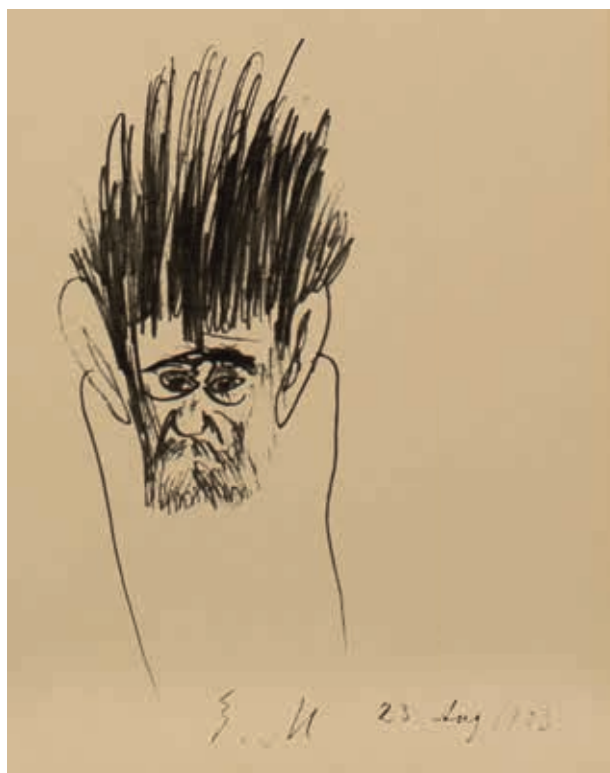
Nexø gik gerne i brechen for enkeltpersoner blandt de tyske politikere og kunstnere med flere, som af nazisterne blev spærret inde i fængsler og koncentrationslejre, eller som blev myrdet. Således skrev han støtteartikler om det tyske kommunistpartis formand Ernst Thälmann og om redaktøren og pacifisten Carl von Ossietzky; denne tildelte Nobels fredspris, men måtte ikke modtage den for nazisterne. Med et andet af disse ofre for nazismen havde Nexø et personligt venskab: Erich Mühsam.

Nexø havde lært ham og hans kone Kreszentia (kaldet ”Zenzl”) Mühsam at kende i München i kredsen

omkring det satiriske ugeblad *Simplicissimus*. Dette var grundlagt af Albert Langen, stifteren af Albert Langen Verlag i Münchenforstaden Schwabing, som fra 1914 var et af Nexøs tyske forlag, senere hans hovedforlag.¹¹ Nexø var derfor ofte i München og besøgte under 1. Verdenskrig flere gange Erich og Zenzl Mühsam i deres lejlighed i Georgenstrasse 105. Dette hjem i Schwabing udgjorde et af centrene for Münchens revolutionære bohemer, kunstnere og arbejdere. Nexø stod i brevveksling med både Erich og (når Erich sad i fængsel) Zenzl Mühsam.

Erich Mühsam, født 1873 i Berlin, var forfatter og redaktør, ikkevoldelig anarkist i traditionen fra Kropotkin, antimilitarist. Som digter og forfatter af sange, skuespil og kabareter var han satirisk og antiautoritær, også over for sproget som han legede virtuost og aforistisk med. Han grundlagde 1909 den anarkistiske gruppe TAT (’handling’). I politisk henseende satte han dengang sin lid til pjaltproletariatet (arbejdsløse, hjemløse og andre af samfundets fattigste) som revolutionær kraft; men bortset fra, at man i disse kredse gerne lod Mühsam betale for øl og tobak, havde han ikke held med sin agitation. I forlængelse af den tyske Novemberrevolution i 1918 kom han i kraft af sine taler og opråb med i spidsen af den socialistiske rådsrepublik i München, som blev udråbt i april 1919 – og nedkæmpet på tre uger. Herefter idømtes han femten års fæstningsarrest for højforræderi, men fik dog del i en generel amnesti 1924. Efter løsladelsen fortsatte han sit politiske arbejde i Rote Hilfe, som kæmpede for frigivelse af de politiske fanger i Weimarrepublikkens fængsler.

Men efter Rigsdagsbranden i februar 1933 blev han som mange andre selv arresteret. Som jøde, revolutionær og intellektuel var han et oplagt offer for nazisterne, og efter fjorten måneders systematiske ydmygelser, mishandlinger og tortur blev han nødt til den 10. juli 1934 i koncentrationslejren Oranienburg af et SS-vagtmandskab myrdet med en giftindsprøjtning og dernæst hængt for at få mordet til at ligne et selvmord. Men inden da havde han udgjort et lysende eksempel på hjælpsomhed og solidaritet over for sine medfanger og på uforfærdethed over for sine bødler.¹² Beretningerne om hans værdighed og tapperhed nåede snart uden for koncentrationslejrens hegn og blev almindeligt kendte.

Selvportræt af Erich Mühsam, 1903.

”Die braune Bestie.’ Erich Mühsam in Memoriam”

I 1936 skrev Nexø en mindeartikel om Mühsam. Den blev først publiceret i det socialdemokratiske dagblad *Arbetet* i Malmö under den svenske titel ”Erich Mühsam och Tredje riket”, dernæst under den nye titel ”Die braune Bestie.’ Erich Mühsam in Memoriam” samme år i det danske kommunistiske tidsskrift *Tiden*.

Det er værd at lægge mærke til de adjektiver, Nexø tegner Mühsam med, de egenskaber, han tillægger ham:

Han var omsorgsfuld:

Paa sin ubehjælpomme Maade hjælper han en syg Medfange, som har været uheldig, hjælper ham med at rense hans Straasæk, for at Vagten ikke skal se det.¹³

Han var empatisk, ”han havde Hjærte for enhver Skabning, ethvert Enkeltvæsen var ham helligt; ogsaa i den Henseende var og blev han Anarkist.”¹⁴

Han var tapper:

Og han var modig og frygtløs i en Grad, saa man ofte fik Indtryk af, at han – saa langt fra at være angst for at der skulde ske ham noget – paakaldte Martyriet.¹⁵

Dertil var han ”beskeden og stilfærdig”, ”en gennemkultiveret Personlighed – og samtidig revolutionær!” En bestemt sammenligning med Mühsams åndsform lå Nexø nær:

Dette og hans Hjærtens-Enfold og Hjærtens-Godhed kendte jeg igen som skønne Egenskaber, jeg i min Ungdom ofte havde stødt paa blandt de anarkistiske Landarbejdere og Husmænd i Andalusens Bjergegne. Som de foretrak han at lide fremfor at tilføje andre Lidelser og tjente hellere end at lade sig betjene. Og han gik og bar i sit Sind den samme stille Glæde ved Tilværelsen trods alt, den samme Tro paa det Godes Sejr uden at gøre sig Rede for, hvori det Gode bestod, som var ejendommelig for disse primitive Fremtidsvæsener.¹⁶

Det var dog ikke alle anarkister i *Soldage*, der havde indtaget den sokratiske holdning hellere at lide end at lade andre lide; Nexø havde præsenteret flere, der gerne ville nå deres mål ved hjælp af vold og hennrettelser. Men en enkelt skilte sig ud ved sit fredelige sindelag: Alfonso M. Erich Mühsam var i Nexøs bevidsthed åndsbeslægtet med Alfonso Molina Pérez som en intellektuel tysk bror til den spanske husmand. Begge var de Don Quijote-skikkelser, fantasten og idealisten.

Zenzl Mühsam

Straks efter Erich Mühsams begravelse flygtede hans enke Zenzl til Prag, og det lykkedes hende at få sin mands omfattende arkiv bestående af manuskripter, dagbøger med videre med sig. Her fik hun tilbud om asyl i Moskva, hvor arkivet kom i sovjetisk varetægt på Maksim-Gorkij-Instituttet for verdenslitteratur. Imidlertid var anarkister ikke i høj kurs i 1930'ernes Sovjetunion. I stedet for at modtage asyl blev hun i 1936 arresteret og anklaget for 'trotskisme', senere tillige for at 'tilhøre en kontrarevolutionær organisation'. Med få korte afbrydelser

tilbragte hun derefter små 20 år i sovjetiske fængsler og Gulag-fangelejre, mest i Sibirien. I tøbruddet efter Stalins død blev hun løsladt i 1955 og vendte tilbage til Østberlin, hvor hun døde i 1962.

Flere af Nexøs antifascistiske artikler blev i 1930'erne og 1940'erne oversat til russisk og bragt på fremtrædende plads i organer som *Pravda* og *Izvestija*. Men hans mindeartikel om sin beundrede anarkistiske ven Erich Mühsam, hvori også Zenzl Mühsam er portrætteret kort, udkom aldrig på russisk, kun i en svensk provinsavis og et dansk tidsskrift med et beskedent oplag.¹⁷

Om Nexø var bekendt med Zenzl Mühsams skæbne i Sovjetunionen, vides ikke.

Mod Lyset

Nexøs seneste novellesamling *Mod Lyset* med undertitlen *En Haandfuld Æventyr og Lignelser* fra 1938 udkom ikke på Gyldendal, men på det venstreradikale Mondes Forlag. Forlaget var stiftet i 1930 og blev, især efter at Børge Houmann overtog ledelsen i 1934, i praksis et kommunistisk forlag. Houmann, som i forvejen var forretningsfører for både det kommunistiske *Arbejderbladet* og partiets forlag Arbejderforlaget, fik knyttet blandt andre forfatterne Halldór Laxness, Otto Gelsted, Kjeld Abell og Nexø til Mondes Forlag.

Det er nu også tvivlsomt, om Gyldendal overhovedet ville have følt trang til at udgive *Mod Lyset*, hvis forlaget havde fået buddet. Samlingen indeholdt, foruden optryk af tretten gamle fortællinger, kun fire nye, som havde det tilfælles, at de var propagandistiske. Alle fire havde været trykt tidligere i

forskellige sammenhænge i ind- og udland og var blevet til i perioden 1935-1937. Vi skal her se nærmere på to af dem.

”Min Ven Maleren”

”Min Ven Maleren” var, som undertitlen angav, ”En Improvisation” og har en tilblivelseshistorie, der kan minde om ”Den tragiske Jonglør”s derved, at den i allegorisk form skulle understrege Nexøs synspunkter på et bestemt møde.

Den 21.-25. juni 1935 deltog Nexø i Paris sammen med cirka 250 andre forfattere fra 38 forskellige lande (og cirka 3.000 menige deltagere) i Den internationale Forfatterkongres til Forsvar for Kulturen. Det var en kommunistisk inspireret, antifascistisk kongres, men deltagerne spændte i politisk henseende vidt.¹⁸ Fra Danmark deltog også Nexø selv, forfatteren Karin Michaëlis; Nexø selv sad i præsidiet sammen med blandt andre Heinrich Mann.

Den 22. juni talte Nexø længe om forfatterens rolle i samfundet og udtrykte i talen synspunkter, der lå adskillige streger til venstre for den brede, antifascistiske folkefrontspolitik, som Komintern vedtog på sin syvende verdenskongres et par måneder senere. Talen blev ifølge samtidige kilder hilst med begejstring, skønt kun få i forsamlingen kan have været enige i dens politiske indhold, som satte lighedstegn mellem antifascisme og socialisme (læs: kommunisme).

To dage senere improviserede Nexø så – uannonceret – sin allegori om en kunstmaler, hvis æstetiske og politiske synspunkter lå fjernt fra Nexøs, men som til sidst overgav sig og tilsluttede sig bevægelsen

(læs: den antifascistiske og kommunistiske). Også den gamle Nexøs selvmorderiske antiæstetik, der betragtede kunst som udviklingens bundfald, tilsluttede maleren sig – hidtil specialist i akter – idet han indrømmede, at kvindebryster slet ikke burde males, men kyskes. (I betragtning af de forelskede beskrivelser af kvindebryster i Nexøs dengang nyeste roman, *Midt i en Jærntid*, og senere i *Morten bin Røde*-trilogien, er denne indrømmelse ganske barok.)

På den formulerede æstetiks – eller antiæstetiks – plan ligger ”Min Ven Maleren” i forlængelse af ”Den tragiske Jonglør”. Men ”Min Ven Maleren” er ganske blottet for de kunstneriske anfægtelser og den menneskelige tvivl, som ”Den tragiske Jonglør” udtrykte. I stedet er ”Min Ven Maleren” et eksempel på de politiske belæringer, som Nexø efter 1933 mente sig berettiget til at give sine læsere såvel som sine kunstnerkolleger i ind- og udland.

”Mustafa”

Fra Nexøs debut med *Skygger* og til hans sidste samling med nye fortællinger, *Mod Lyset*, 40 år senere havde hans rejser og udlandsophold afgivet stof til mange fortællinger. I sin ungdom skrev han især på oplevelserne fra Spanien, senere fra Tyskland under og efter 1. Verdenskrig.

Siden 1922 havde han berejst Sovjetunionen flere gange, og man kunne derfor forvente, at der også ville foreligge en stribe fortællinger herfra. Men i hele forfatterskabet findes der, som nævnt, kun én eneste fortælling med sovjetrussisk motiv, nemlig ”Mustafa”, skrevet i 1935. Ellers virker det, som om indtrykkene fra Sovjetunionen ikke påkaldte sig Nexøs poetiske evner. I *Vej's Ende* skrev han et par

år senere: ”At digte er: *Ingenting at vide med Sikkerhed – og at ville vide alt!*”¹⁹ Men af rejsebøgerne *Mod Dagningen* og *To Verden* fremgik det, at han nu med sikkerhed vidste, at Sovjetunionen var indfrielsen af Dynæstalens visioner. Måske var denne overbevisning – eller selvsuggestion – grunden til, at propaganda forekom ham mere relevant end poesi, når det drejede sig om sovjetiske forhold.

Resocialiseringen af landets mange forældreløse og bortløbne børn, *besprizornje*’erne, havde imidlertid hans særlige bevågenhed, og det var dette tema, han anslog i ”Mustafa”. I begyndelsen af 1920’erne udgjorde de flere millioner *besprizornje*’er et markant problem for Sovjetunionen. De levede et elendigt liv i kriminalitet og prostitution, og de udgjorde en fare for stabiliteten i den unge republik.

I den sydrussiske by Samara i Volgaregionen, hvor sulten og elendigheden havde været værst, blev der i første omgang oprettet et stort antal børnehjem for sådanne forældreløse. Et af disse børnehjem var, som fortalt, opkaldt efter ham selv.

Opgaven med at tage sig af forældreløse og kriminelle børn og unge påhvilede GPU, som sikkerhedspolitiet dengang hed (tidligere Tjekaen, på novellens nedskrivningstidspunkt NKVD). Og det gjorde organisationen blandt andet ved fra 1924 at grundlægge en række kolonier for sådanne børn og unge. Disse kommuner opnåede ofte markante pædagogiske resultater med de unge forhenværende kriminelle. Den navnkundigste – som Nexø nævner i ”Mustafa”, og som han selv havde besøgt i 1931 (kommunen vistes gerne frem til udlændinge) – var Bolsjevo, en stor mønsterkommune, grundlagt af GPU små 30 kilometer fra Moskva. Den produce-

rede sportsudstyr, og de unge aflønnedes på lige fod med andre borgere.

Foruden sine egne iagttagelser fra Samara og fra Bolsjevo kan Nexø til denne fortælling have ladet sig inspirere dels af sine samtaler med A.V. Lunatjarskij og N.K. Krupskaja, dels af Nikolaj Ekks film fra 1931, *Putjovka v zbizn*, på dansk *Rejsen til livet*. Nexø omtaler den udførligt i *To Verden*; og novellen deler grundtema med filmen; novellens unge hovedperson hedder endda ligesom filmens også Mustafa.

Gennem den lune skildring af en enkelt drengs lange vej fra hjemløshed og kriminalitet til kolonimedlem ristede Nexø med ”Mustafa” en minderune over *besprizornje*’erne – og over GPU’s arbejde med at resocialisere dem.

Herhjemme fremhævede Tom Kristensen i en stort opsat anmeldelse af *Mod Lyset* fortællingen om Mustafa som et af samlingens hovedstykker. Drengen ”fortjente min Sandten en hel Roman”.²⁰

Moskvaprocesserne

Moskvaprocesserne i 1936-1938 var en række offentlige retssager – eller rettere skueprocesser – mod adskillige indtil da fremtrædende sovjetiske ledere. Ved hjælp af tortur og andre metoder fremtvang sikkerhedspolitiet NKVD falske tilståelser af grove politiske forbrydelser. Processerne var et led i Stalins konsolidering af sin magt og havde til hensigt at knuse al virkelig eller mulig opposition. Tilsvarende processer foregik på lokalt plan over hele Sovjetunionen og resulterede i omfattende ’udrensninger’, det vil sige fængslinger, forvisninger og henrettelser.

Den første spektakulære proces fandt sted i Moskva august 1936. På anklagebænken sad Nexøs tidligere vært i Petrograd, G.J. Zinovjev, i sin tid Petrograd-sovjettens og hele Kominterns leder, samt femten andre. Imod Stalins personlige løfte om at han ikke ville blive dødsdømt, havde Zinovjev indvilliget i at 'tilstå' en falsk anklage om, at han skulle være centrum for en 'trotskistisk' terrororganisation. Han 'tilstod', men blev alligevel dødsdømt og henrettet.

Den anden store proces indledtes i Moskva den 23. januar 1937 og varede en uge. På anklagebænken sad sytten ledere, deriblandt Karl Radek. Han havde i 1922 været Nexø behjælpelig med rejsen til Samara, og Nexø havde foræret ham en af sine bøger. Radek var medforfatter til Sovjetunionens forfatning af 1936. De sytten var anklaget for at tilhøre et 'sovjetfjendtligt trotskistisk centrum'.

Nexø skulle til Sovjetunionen i anledning af 100-året for den russiske nationaldigter Aleksandr Pusjkins død den 10. februar 1837, men blev nu opfordret af russerne til rejse tidligere, for at han inden da kunne overvære retssagen.

Nexøs mulige deltagelse var blevet behandlet på højest niveau. Hans visum blev udstedt efter en 'strengt fortrolig' anmodning fra Georgi Dimitrov, Kominterns generalsekretær siden 1934, og to andre medlemmer af EKKI (Kominterns eksekutivkomité), kontraseret af Arne Munch-Petersen, dengang DKP's repræsentant i Komintern.²¹ Det understregedes flere steder i dokumentet, at Nexø var partiløs, hvilket højst sandsynligt er blevet opfattet som en fordel. Om den ønskede varighed af visummet anføres det: "auf die Dauer des Trotski-

stenprozesses" ('i trotskistprocessens varighed').²² Nexøs deltagelse i Pusjkinfestlighederne nævnes ikke.

Det var vigtigt for russerne at kunne føre vidner, ikke blot i retten, men også fra retssalens tilhører-bænke, vidner der kunne bidrage til over for den sovjetiske og den internationale offentlighed at give processen legitimitet. Og Nexø skuffede ikke sine værter.

I anklageskriftet hed det, at Trotskij gennem Hitlers stedfortræder Rudolph Hess skulle have indgået en aftale med det tyske naziparti om fælles kamp mod Sovjetunionen, og at de anklagede skulle være redskaber for denne sammensværgelse. De erklærede sig alle skyldige. Tretten blev dødsdømt og skudt, de sidste fire, deriblandt Radek, fik lange straffearbejdsdomme.²³

Den 30. januar, dagen efter domfældelsen og morgenen efter henrettelserne skrev Nexø en artikel til *Pravda*, hvori han redegjorde for sine indtryk af retssagen. Senere samme dag brugte han artiklen som manuskript til en tale, der blev sendt over Radio Moskvas skandinaviske sender. Titlen var "Trotskij – Menneskehedens og Demokratiets Fjende. En dansk Forfatters Udtalelser". Den 13. februar redegjorde han i *Arbejderbladet* for sine indtryk.

Enhver tvivl om processens retfærdighed manedes i jorden. Retshandlingerne havde "uomstødeligt" bevist de anklagedes skyld, ligesom de "uomstødeligt" havde afsløret Trotskij som "*Menneskehedens Fjende Nr. 1*". Man fryser derfor

ved Tanken om, at der gives Mænd med Ansvar for Demokratiet, der – enten det nu er af Kynisme eller af Dumhed – kan tale om en Retskomedie med kunstig opkonstruerede Forbrydelser. Selv har jeg aldrig overværet en mere demokratisk Retshandling. De 17 Anklagede sad Side om Side, klædte som vi andre, kun skilt fra os ved et Baluster. De kunde tale sammen, havde til enhver Tid Ret til at gribe ind i Retshandlingen [...].²⁴

Året før havde Nexø søgt at berolige en ven, som tvivlede på retssikkerheden i Sovjetunionen, med disse ord: ”Den man elsker, tror man paa, selv om man ikke kan kontrollere ethvert af hendes Skridt [...]”.²⁵

Optagelse i DKP

Den 24. marts 1937 søgte Nexø om optagelse i DKP, og ansøgningen blev straks imødekommet. Fra da af og til sin død udgjorde han det danske kommunistpartis største aktiv. Ved optagelsen blev han ikke overhørt i partiprogrammet, det vil sige vedtagelserne fra Kominterns syvende verdenskongres i august 1935, hvor folkefrontstrategien om samarbejde med socialdemokraterne i kampen mod fascismen var blevet vedtaget. Han talte og skrev heller ikke altid i overensstemmelse med denne strategi. Men i juni 1938 blev han symbolsk indvalgt i partiets centralkomité.

Afbigt

I Komintern havde man imidlertid ikke glemt, at Nexø i 1925 havde meldt sig ud af KPD, Tysklands kommunistiske parti, at han fra 1925 til 1932 havde skrevet for *Social-Demokraten*, og heller ikke at han på sin 60-års fødselsdag i 1929 havde ladet sig fejre

offentligt af Socialdemokratiet. På et tidspunkt – tidligst i 1938, muligvis i forbindelse med sin optagelse i DKP's centralkomité – har han måttet stå skoleret og redegøre for sine bevæggrunde.

I Kominterns arkiver befinder der sig et dokument, hvori DKP's formand Aksel Larsen og *Arbejderbladet*'s redaktør Martin Nielsen i Moskva i begyndelsen af april 1940 på et lidt usikkert tysk har givet Komintern en politisk karakteristik af Nexø. Udtalelsen er på én tæt maskinskrevet side, hvori Larsen og Nielsen siger god for Nexø og roser hans antifascistiske arbejde. Alligevel fylder redegørelsen for Nexøs omgængelse med Socialdemokratiet godt halvdelen af dokumentet. Og der citeres fra en skriftlig forklaring, Nexø havde måttet udarbejde som afbigt for sine forsyndelser. Grunden til samarbejdet med Socialdemokratiet angaves at være pengemangel; men forklaringen var tilsat en slagkraftig pointe, der siger noget om Nexøs evner til at manøvrere i Kominterns hvepserede af intriger.

Efter Wöhrle-forlagets krak var de tyske kommunister som fortalt løbet fra deres kautionsforpligtelser og havde i 1925 efterladt Nexø med en stor personlig gæld. Nexø angiver i redegørelsen Hugo Eberlein, medgrundlægger og ledende medlem af KPD, som den person, der med falske garantier havde lokket ham ud i økonomisk uføre. Nexø hævder endvidere, at han herefter som sidste udvej havde henvendt sig til Sovjetunionens ambassadør i Tyskland, Nikolaj Krestinskij (af Larsen og Nielsen kaldet ”Kristizski”) for at bede om et råd, men var blevet blankt og hånligt afvist. Derefter havde Nexø

dels af vrede, men hovedsagelig af pengenød dengang indgået samarbejde med socialdemokraterne. Jeg måtte absolut have penge for at kunne indfri mine forpligtelser.²⁶

Ifølge Nexøs redegørelse var det altså i sidste ende disse to personager, som i 1925 først havde efterladt ham ruineret og dernæst indirekte jaget ham i armene på Socialdemokratiet.

Hverken Eberlein eller Krestinskij protesterede imod denne redegørelse. Og Nexø ville næppe heller have nævnt deres navne, hvis de kunne. Men i marts 1938, tre måneder inden Nexøs optagelse i DKP's centralkomité, var Krestinskij blevet dødsdømt i den tredje Moskvaproces.²⁷ Og i juli 1937 var Eberlein blevet fængslet i Moskva; i maj 1939 blev han idømt 15 års strafarbejde, og i oktober 1941 blev han likvideret.

Spanien

I maj 1937 blev Nexø indbudt til at deltage i Den anden internationale Forfatterkongres til Forsvar for Kulturen. Den var ligesom den første kommunistisk inspireret. Denne gang gjaldt det imidlertid ikke som i 1935 kampen mod fascismen i almindelighed, men opbakning til det republikanske Spanien imod general Francos oprør, der støttedes med luftvåben og tropper fra Tyskland og Italien. Nexø ”fik en stærk og grufuld, men ogsaa opløftende Oplevelse ud af de 14 Dage, Spaniensopholdet varede.”²⁸

Til kongressen var der mødt cirka hundrede forfattere fra mange lande. Den begyndte den 30. juni, i Paris ligesom sidst, men efter et par dage forskød kongressen i bilkortage til Valencia ved middelhavskysten i det østlige Spanien. Valencia var landets

midlertidige hovedstad, idet Madrid var under belejring. Her blev kongressen budt velkommen af den spanske socialdemokratiske ministerpræsident og af landets kulturminister. Nexø valgtes enstemmigt til præsident for kongressen. Dagen efter kørte kortegen videre til Madrid og fortsatte konferencen på Madrids universitet, som var under beskydning.²⁹

Vor Chauffør tager os langs Floden for at give os et Indtryk af Oprørernes Stilling i Universitetsbyen; Kugler fløjter forbi og slaar Kalk af Murene paa Promenadens Inderside. Men ingen tager sig af det [...].

En underlig – en vidunderlig Kongres! Hele det med akademisk Omhu tilrettelagte Program gaar i Stykker, til Gengæld trænger Livet – brutalt og ophøjet – ind i Mødesalen. [...] Hele Tiden ryster Jorden og klirrer alle løse Dele under Drønet fra Artillerikampen. Og imens kommer Deputation paa Deputation for at hilse paa os [...].³⁰

Nexø præsiderede roligt og myndigt, skønt præsidentskabet kunne medføre uventede opgaver. Natten til den 6. juli foretog fascisterne voldsomme bombardementer af byen. Kongresdeltagerne var indkvarteret på det centralt beliggende Hotel Victoria, og rundt om hotellet blev flere bygninger ramt og styrtede sammen i flammer. Kort efter hjemkomsten fra Spanien fortalte den norske forfatter Nordahl Grieg til *Arbejderbladet*:

Under et voldsomt natligt Bombardement i Madrid, var der en Række af Kongresdeltagerne, som havde samlet sig i Andersen Nexøs Værelse, og der laa den gamle Kæmpe i sin Seng og gjorde sit til at berolige Nerverne ved at synge born-

holmske Vuggeviser for dem – en uforglemmelig Oplevelse.³¹

Kort efter skrev Nexø til det socialdemokratiske dagblad *Arbetet* i Malmö tre artikler om opholdet, som han redigerede sammen til pjecen *Spanien*, der udkom i september 1937. Samme år udkom den på russisk i det litterære tidsskrift *Oktyabr*, oversat af Nexøs faste oversætter, Anna Hansen i Leningrad.

Året efter modtog Nexø et brev fra fronten ved Aragón i Nordøstspanien, dateret 26. marts 1938. Heri meddeltes han, at et nyformeret kompagni i De internationale Brigader havde valgt at kalde sig Martin Andersen Nexø Kompagniet. Han svarede, at det føltes som et ridderslag.³²

Borgerkrigen i borgerkrigen

Den Spanske Borgerkrig kan, som Nexø gjorde det, anskues som ”en disciplineret Kamp for [...] Frihed, en Kulturkamp af høj Kvalitet.”³³ På den ene side stod Spaniens lovlige regering og en enig Folkefront, udefra støttet af cirka 35.000 idealistiske, frivillige soldater fra hele verden, de fleste organiseret i De internationale Brigader, andre i anarkistiske og venstresocialistiske militser;³⁴ på den anden side stod Francos fascistiske oprørere, støttet militært af Italien og Tyskland.

Der er ingen tvivl om, at den spanske republik og dens frivillige støtter forsvarede sig usædvanlig indædt.³⁵ Imidlertid var den politiske kultur i 1930'ernes Spanien ikke blevet mere fordragelig, end den havde været i 1903, da Nexø sidst besøgte landet. Og det kan ikke overses, at Folkefronten var et yderst sammensat fænomen bestående af alt fra liberale republikanere til socialdemokrater, venstre-

socialister, anarkister af forskellige retninger og kommunister, foruden tilhængere af Cataloniens og af Baskerlandets selvstændighed. De havde vidt forskellige grunde til at støtte Folkefronten, og uenighederne resulterede i bitre indbyrdes magtkampe, undertiden også i indbyrdes væbnede kampe. I disse politiske og væbnede kampe fik kommunisterne snart overtaget.

De internationale Brigader var oprettet på initiativ af Komintern, og de var fra begyndelsen under kommunistisk kontrol, til dels ledet direkte af sovjetiske officerer og NKVD-agenter (agenter fra det sovjetiske sikkerhedspoliti). Inspireret af ’processerne’ og forfølgelserne i Sovjetunionen foregik der tilsvarende forfølgelser af påståede ’fascistiske agenter’ og ’trotskister’, dér hvor kommunisterne fik magten i Spanien. Tusinder af kommunisternes politiske modstandere endte i fængsler eller fik en værre skæbne.

Men også selve den spanske regeringshær på cirka en million mand, som modtog våbenstøtte fra Sovjetunionen, kom i stigende grad under kommunistisk og sovjetisk kontrol. Den militære efterretningstjeneste Servicio de Investigación Militar, forkortet SIM, blev således hurtigt overtaget af NKVD.

I maj 1937, kort før Nexøs besøg, udbrød der væbnede kampe mellem anarkister og regeringstropper i Barcelona og andre catalanske byer. Den 16. juni 1937, umiddelbart inden Nexøs besøg, blev det venstresocialistiske parti Partido Obrero de Unificación Marxista, forkortet POUM, under pres fra kommunisterne erklæret ulovligt; de betragtede partiet som ’trotskistisk’. Mange af dets medlemmer og milits-soldater blev arresteret, nogle myrdet og flere fængslet. Partiets leder Andreu Nin i Pérez, tidli-

Mange af de danske Spaniensfrivillige indgik i Thälmann-bataljonen under De internationale Brigader.

gere catalansk justitsminister, blev fængslet, tortureret opfindsomt af NKVD og endelig likvideret.

Pladsen er ikke her til nogen gennemgang af den interne borgerkrig i Den spanske Borgerkrig; der må henvises til faglitteraturen.³⁶ Men hvor har vi Nexø?

Han er netop nået over Pyrenæerne, men er straks i stand til detaljeret at analysere og overskue den politiske situation i Catalonien:

Saadan er den Luft, der slaar én i Møde i Katalonien. Syndikalisme, Anarkisme og Lokalpatriotisme har, idet de gik op i hinanden i en Slags Samling, skabt en Atmosfære, der paa Baggrund af det, der bevæger det øvrige Spanien, virker helt middelalderligt afstumpet. En maalbevidst demokratisk Kampaand mærkes kun hos Socialdemokrater og Kommuniste [...].³⁷

Hvorfra Nexø mon kunne vide, at socialdemokrater og kommunister skulle være bedre soldater end dem i de anarkistiske og venstresocialistiske militser (som ikke var under kommunistisk kontrol), angives ikke. Men han kunne ikke blot overskue situationen klart, han kunne også handle politisk i den:

I Girona, en skøn gammel By midtvejs mellem Grænsen og Barcelona, gør vi holdt [...]. Paa Hjørnet over Raadhuset er en POUM-Plakat oplæbet; jeg gør Borgmesteren opmærksom paa den, idet han ledsager os ud af Raadhuset. ”Aah, de spiller ingen Rolle mer; med dem har vi afregnet,” siger han. ”Hvorfor bliver deres Plakater saa ikke fjernet?”³⁸

Ja, med POUM var der netop blevet ’afregnet’.

Nexø så dog gerne, at man også slettede mindet om dette parti fra bybilledet.³⁹

Nordahl Grieg

Det er interessant at sammenholde Nexøs og Nordahl Griegs behandling af de samme begivenheder. De havde begge berejst Sovjetunionen, Grieg med fast bopæl i Moskva i et par år af 1930’erne. Nexø og Grieg var siden 1934 sammen ved flere lejligheder, de overværede begge den anden Moskvaproces i januar 1937, og de var begge i Spanien sommeren 1937, Grieg som krigskorrespondent. Til det første nummer af Griegs kortlivede tidsskrift *Vejen frem* bidrog Nexø med en artikel.⁴⁰ I forholdet til Sovjetunionen, herunder til Moskvaprocesserne, var de i hovedlinjerne politisk enige, selv om Grieg ikke var medlem af noget kommunistparti. Og de to forfattere sympatiserede personligt med hinanden hen over en aldersforskel på 33 år. Men deres åndsform i disse år var forskellig. Grieg var analytiker og satiriker, Nexø romantiker og propagandist.

Deres respektive forhold til byggeriet af Hvidehavskanalen illustrerer forskellen.

Hvidehavskanalen er en 227 kilometer lang kanal, der forbinder Hvidehavet med Onegasøen i Karelen, hvorfra der er videre sejlforbindelse til Østersøen. Den blev udgravet, overvejende ved håndkraft, på tyve måneder i 1931-1933 og var et prestigebyggeri under den første femårsplan. Arbejdet blev udført under umenneskelige forhold af cirka 170.000 tvangsarbejdere fra Gulag, og tusinder omkom under arbejdet.⁴¹ Ikke desto mindre blev byggeriet og kanalens hurtige færdiggørelse fremholdt som en stor succes af Sovjetunionen. Efter færdiggørelsen blev knap 12.500 elitearbejdere blandt fangerne løsladt som belønning for deres indsats.

Nexø viede kanalen et kapitel i rejsebogen *To Verdenner*. Han slugte den sovjetiske propaganda råt (det

var han dog langt fra alene om) og fremhævede byggeriet som en *moralisk* sejr.⁴²

Uden al Tvivl er Hvidehavskanalen i sig selv en Bedrift, et stort frugtbart Arbejde, der gør de rige Egne tilgængelige, en Landvinding. At den er udført af et Folk, der har nok at slaas med foruden, gør den ikke ringere. Men den Omstændighed, at den er udført af Fanger, af Samfundets Udskudte, der her har faaet Lov til gennem en social Stordaad at generobre deres Plads i Samfundet, hæver den over i det ualmindelige og giver den en Særplads dèr, som et gigantisk Forsøg paa at opdrage Mennesker, det største Historien har at opvise.⁴³

Mindre patetisk var Grieg i romanen *Ung må verden endnu være*, hvor man hører om en amerikansk sladderjournalist i Moskva, Joe:

Da han ikke kunne annet russisk enn noen joviale utrop, var han helt henvist til innfødte sekretærer. Rettroende kommunister vilde ikke tjene en kapitalistreporter, og Joe hadde heller ikke bruk for dem. Heldigvis fantes det andre. Rundt alle utlendingene i Moskva flokket det sig, lik møl om lyset, mennesker som lengtet tilbake til det tabte land. De nød å spise utenlandsk mat, røke utenlandsk tobakk, men fremfor alt å innånde den luft av utenverden som de fremmede førte med sig. For noen måneder av denne tilværelsen betalte de villig prisen som forlangtes av dem; å skaffe nyheter som før eller senere brakte dem nordpå. Misja var den tredje af Joes sekretærer som haket kanal gjennom tundraen.

Når Joe sprang op i pressecensuren for å klage, svarte de gjerne: kroppsarbeid anses som en

ulykke i en borgerlig stat, men ikke hos oss. Deres sekretær egned sig ikke til åndelig virksomhet, men vil nå sikkert utvikle sig til å bli en nyttig sovjetborger. Når Joe da skrek af forbitrelse, talte de inntrengende og begeistret til ham om kanalen.⁴⁴

Denne form for underspillet humor tiltalte ikke Nexø, ligesom romanens dybdeborende skildring af den forræderitiltalte revolutionsveteran, Lebedeff, der spænder læseren på pinebænken – er Lebedeff, eller er han ikke forræder? – var for indviklet til Nexø.⁴⁵ Der burde ikke overlades så meget til læseren. I en kort anmeldelse af *Ung må verden endnu være* skrev Nexø:

Man kunde have ønsket, at dette Værk helt havde kastet Vrag paa Romandigtningens gamle Inventar og ladet Tidens Storhed komme til sin Ret, ogsaa ved mere Enkelhed.⁴⁶

Endvidere beklagede han sig over ”Bogens talrige Samlejer”, en mærkelig beklagelse for så vidt bogen slet ikke rummer nogen samlejeskrivelser.

Den 2. december 1943 blev Nordahl Grieg dræbt, da han som krigskorrespondent ombord på en britisk bombemaskine deltog i et togt over Berlin, hvor flyet blev skudt ned af tysk antiluftskyts. I sin nekrolog skrev Nexø smukke ord om Griegs person, men nævnte ingen af hans værker ved titel.⁴⁷

Ivar Lo-Johansson

Hvordan Nexø i 1930'erne virkede som menneske, får man et indtryk af fra den svenske digter Ivar Lo-Johanssons erindring om et besøg i det nexøske hjem.⁴⁸ Der er ganske vist mere end fire årti-

ers afstand mellem Lo-Johanssons besøg og hans beskrivelse af det, og beretningen er stiliseret, ligesom den ikke er pålidelig i alle detaljer.⁴⁹ Den er et led i en serie satiriske, muntert-spidsse portrætter af svenske og danske digtere i erindringsbindet *Parnas*. Alligevel er den et sigende portræt, tegnet af en stor menneskekender. Det viser en naiv, renhjertet mand og en varm personlighed, der havde lige så let til begejstring som til belæring af sine omgivelser. Nexøs overpædagogiske hang til belæring var blevet observeret af mange, siden Poul Levin i 1905 anmeldte *Mulds kud. Anden Samling*.

Martin Andersen Nexøs hoved så alt for stort ud til hans krop. Alt hos ham var bredt: skuldrene, latteren, sproget. Det hele havde fået sin struktur af det flade land, af epiken. Sådan havde han ikke set ud på billederne fra de unge år. Inde i huset var alt ligesom nyskuret, rent og uskyldigt. Jeg fik indtryk af at der så lige sådan ud inde i Nexøs hjerne. Den var et rum, hvor kun troskyldigheden havde tilladelse til at bo.

Han tog imod os som en arbejder ville have taget imod kammerater. Han var fyldt til randen af entusiasme for fremtiden. Det var først da han begyndte at fortælle at hans børn ikke kunne være i fred i skolen, at han viste bitterhed.

– Intet er mere værdifuldt end børn, sagde han, som om det havde været meningen at vi skulle skrive det op som en sentens, særligt prentet af ham for vor skyld.

Vi blev budt til middag midt på dagen som på landet. Der var ingen spiritus, ikke engang øl på

bordet. Vi drak mælk. Husfaderen sad i højsædet og var pater familias. De små børn rullede rundt om hans fødder. Billedet var rørende. Han havde været gift før, og det var det andet kuld børn. Selv var han for nylig kommet fra Rusland, og samtidig talte han om en ny rejse dertil. Når han nævnede Sovjetunionen, lød det som om han talte om sit virkelige fædreland. Trods alt var Nexø mere dansk end de fleste danskere jeg har truffet.

Det han sagde lød enkelt i hans mund. Han fortalte små anekdoter. Det havde alt sammen et pædagogisk ærinde. Han holdt skole for os. Han talte i korte sætninger, alle bindeord var skrællet bort, kun hovedsætningen stod tilbage. Det var en slags telegrafsprag for masserne. Det indeholdt de mest hverdagsagtige vendinger og ord. Han syntes at sende disse telegrammer til de arbejdende masser på jorden.

Historien om de to frøer, som var endt i en balje med mælk, hvor den ene frø snart opgav håbet og lod sig synke, mens den anden svømmede videre og holdt sig i live til mælken var forvandlet til smør, fortalte han som om den havde været splinterny. Jeg havde tidligere læst den på tryk i en af hans bøger. Endnu tidligere havde jeg som barn læst den i en skolebog. Han havde netop brugt den i en tale han holdt til en folkemængde i Sovjetunionen, som han havde manet til udholdenhed.

Der var en slags storstilet uskyld ved Martin Andersen Nexø. Der var især noget der kunne kaldes godhed. Man påstod at han var enøjet af sin kommunisme. Jeg er sikker på at det var hans sande

Johanna og Martin Andersen Nexø med børnene Per Vilhelm og Ditte.

karakter. Han var vidende om hvor enestående han faktisk var. [...]

Jeg beholdt ham som min ven så længe han levede, og det var yderligere tyve år. Den sidste tid vi var sammen, var under den anden verdenskrig da han som flygtning for nazisterne i det besatte Danmark boede i Stockholm.

Han var lige sådan som dengang jeg første gang mødte ham, retlinet, ligetil, ukompliceret, som en far for alle. Han elskede børn og solskin. Han troede det bedste om menneskene. Han var usvigelig som ven. Han var også udholdende som fjende.⁵⁰

Og både fjender og venner havde han i rigt mål.

MARTIN ANDERSEN NEXØ

VEJS ENDE

GYLDENDAL